

Darko Suvin

O DOGAĐANJU AVNOJa 1943. I 2023. (2023, 2,400 words)

1. O događaju AVNOJ

AVNOJ je kratica za Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije, vrhovnu predstavničku instituciju Narodno-Oslobodilačke Borbe (titovsko ime za partizanski pokret i njegove pristalice). Ono je osnovano u Bihaću novembra 1942. (vidi *Rezolucija o osnivanju*), no vojno-političke pretpostavke u to doba nisu dozvoljavale stvarni rad, koji je počeo tek u Jajcu novembra 1943. i sastoji se od tri dokumenta (vidi *Deklaracija*). Prvi je *Deklaracija 2. zasjedanja AVNOJA*, koja razvija dalje suvisli diskurs o „protekle dvije i po godine naše NOB“ kao crno-bijele polarizacije između oružanog otpora narodnih masa protiv fašističkih okupatora i njihovih pomagača. U njih se ubrajaju ne samo potpuno potčinjene snage hrvatskih ustaša, srpskih Nedićevaca i slično, nego i službeno nezavisne snage četnika, priznane po izbjegličkoj vladi u Londonu. Njihov je vođa Draža Mihailović vodio g. 1941. razgovore s Titom o zajedničkom anti-okupatorskom nastupanju no uskoro je od toga odustao, navodno zbog njemačkih represalija nad srpskim civilima no zapravo zbog bojazni da će partizani ugroziti veliko-srpsku monarhističku vlast federativnim idejama i razvojem narodnih odbora odozdo.

Na 2. zasjedanju AVNOJ-a prisustvovali su, osim Titovog Vrhovnog štaba, 142 delegata s terena i 183 „zamjenika delegata“, dok predstavnika iz Sandžaka i Makedonije nije bilo (u Makedoniji se partizanski pokret kasnije razvio) a oni iz Srbije birani su iz partizanskih jedinica. *Deklaracija 2. zasjedanja* obznanjuje „pravo na samoodređenje“ jugoslavenskih naroda te predviđa njihovu „bratsku demokratsku federativnu zajednicu, novu Jugoslaviju ... izgrađenu na ravnopravnosti naših naroda“, a nasuprot kako velikosrpskoj hegemoniji tako i „reakcionarnim separatizmima“. Namijenjena dobrim dijelom velikoj trojici saveznika (USA, Britanija, SSSR), ova *Deklaracija* posvećuje mnogo prostora pledoajeu za priznanje AVNOJa i partizanskog pokreta nasuprot monarhističkoj vladi u Londonu i četnicima. Konačno, ona za sebe svojata „suverenitet naroda i države Jugoslavije“, te uspostavlja vladu, diplomatski nazvanu Nacionalni Komitet Oslobođenja Jugoslavije.

Nakon Deklaracije slijede još dva dokumenta AVNOJa, *Odluke 2. zasjedanja* i *Odluke Predsjedništva* koje su izvršne i operativne, a najvažnije su imenovanje Tita za

maršala, imenovanje nove de facto vlade i priključenje „talijanskih“ teritorija od Zadra do Soče.

Sasma kratki komentar: nema sumnje da je ton AVNOJskih dokumenata -- kao u svim krvavim oružanim sukobima, a pogotovo u ovome, koji je bio ujedno i građanski rat kao i temelj revolucionarnog prevrata -- ponešto hiperboličan kad prikazuje narode Jugoslavije kao homogenu anti-okupatorsku masu, te usto trijumfalistički kad predviđa potpunu pobjedu. Ono prvo je tradicija svih revolucija protiv vlasti, tako engleske, francuske i američke a pogotovo sovjetsko-ruske revolucije g. 1917, dok je ono drugo takoreći oklada koja se ostvarila. Princip samoodređenja naroda, zajednički Wilsonu i Lenjinu, jedva da mogu osporiti današnje tzv. države-nasljednice Jugoslavije koje su se na njega pozivale da bi se konstituirale. Dakako, polemika Rosa Luxemburg protiv Lenjina upozorila je na mogućnost suprotstavljanja nacionalizma klasnom samoodređenju, što se povijesno i potvrdilo.

U osnivačkoj *Rezoluciji* 1942. godine poimence se spominjala Komunistička Partija Jugoslavije, za koju se tvrdi da je, nasuprot svim drugim političkim partijama, „jedina... ostala vjerna narodu i njegovoj slobodi, te da je odmah pozvala sve narode, ... sve poštene i rodoljubive ljude u zajedničku oružanu borbu protiv okupatora“. I tu ima pretjerivanja, jer je poziv KPJ na ustanak dan 2 mjeseca nakon okupacije, naime nakon napada Osovine na SSSR. Istina, Titova perspektiva na oružanu pobunu bila je već 1939. jasna (vidi „Proglasi KPJ“), a neka bi isprika bila i stanje male ilegalne partije unutar krvave vojne prisile. No u biti, navedenu tezu smatram točnom: sjediti kod kuće kao Maček u Hrvatskoj ili čak specijalizirati se na ubijanje partizana i njihovih civilnih simpatizera kao četnici, nije po meni djelatni antifitašizam. Kasniji, vrlo pristrani nacionalistički izvori i nepouzdana podaci optužuju NOB za masovna ubistva posljednjih mjeseci rata, nakon dolaska na stvarnu vlast od Beograda do Trsta. Koliko znam, bilo je lokalnih osveta kao i povremenih strijeljanja suradnika okupatora na brzinu, gdje se manji broj mogao kazniti blaže, ali nije bilo terorizma ni mučenja kakva su rutinski primjenjivali ustaše i četnici; takođe je izgon čitave njemačke manjine, mada vrlo popularan po cijeloj Evropi, bio potpuna nacionalistička greška. Posebno, za pitanje masovnog strijeljanja ustaških i simpatizerskih snaga u Bleiburgu svibnja 1945 -- koje bi bilo ratni zločin, kakav su inače ustaše stalno prakticirali -- nije mi poznato nikakvo stručno istraživanje temeljeno na arhivskoj itsl. dokumentaciji, te o njemu ne mogu suditi (vidi Pavlaković, te suprotna mišljenja Hrženjaka ur. i Jurčevića). No u cjelini, službeni i poluslužbeni diskurs o tim pitanjima nakon razaranja SFRJ ne čini mi se uvjerljivim (vidi za Srbiju Kuljić i Radanović), a evropski diskurs o komunizmu je lažan (vidi Suvin, „Zamka totalitarizma“ u „Orwell“).

Titova „lijeva“ skretanja, kao gornji paragraf iz 1942., doživjela su preko radio-veze kritiku Staljinove Kominterne jer se bojala sukoba sa zapadnim saveznicima. Spominjanje KPJ stoga je 1943. degradirano na usputnu frazu o KPJ kao snazi koja je

ukazivala put. Danas je lako reći da su to bile taktike a da su Tito i njegov krug dobro pazili na osvajanje vlasti za KPJ unutar NOB-a. No duge godine robijanja i čestih policijskih ubijanja bile su ostavile duboki trag, pogotovo u doba napetog zveckanja oružjem g. 1946-48; lično svjedočim da sve do juna 1948. Komunistička partija nije nigdje i nikada javno istupala. Ovo možda ukazuje na neke početne napetosti u KPJ između državne vlasti i slobodoljubivosti (kasnije kristaliziranoj kao samoupravljanje unutar zemlje i međunarodno nesvrstavanje uz vojne blokove), o kakvoj sam pisao u knjizi *Samo jednom se ljubi*. Jasan znak skretanja prema državi dan je Rankovićevim pismom krajem 1944. kojom se obuzdava valjda najdemokratskija tvorevina NOB, Antifašistički front žena.

Preostaje međutim po meni činjenica da je zasjedanje AVNOJ 1943. bilo ono što Alain Badiou zove pravim događajem, a što sam ja preformulirao kao trajnu i duboku novinu (Suvin „Looking“). Da je federativna Jugoslavija u povijesno nepovoljnim uslovima trvenja oligarhija iz federalnih jedinica i nestanka svjetske protuteže privatnom kapitalizmu trajala manje od pola stoljeća takođe je činjenica.

2. Neke ključne procjene o SFRJ

2.0. Ne iznosim ovdje obuhvatnu prosudbu o Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Govorim samo o nekim poukama koje se mogu izvući iz njenih najdaljih horizonata, otvorenih AVNOJ-em. Vidim tri čvorišta za takvu prosudbu: Partija naspram građanstva kao cjeline ili radnog naroda (*civil society*); federacija naspram konfederacije; nezavisnost i vanjska politika. Prvu bi se točku moglo nazvati i klasnim napetostima, drugu nacionalnim odnosima, a treću međunarodnim odnosima.

Bez sumnje, zamisao bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda velikodušan su i neprevaziđeni horizont; kasniji razvoj prema šest ili više nominalno komunističkih oligarhija bio je (kako je dobro primijetio filozof Rastko Močnik) kratkovidni kompromis. A nezavisna vanjska politika usmjerena prema međunarodnom miru veoma jasno je poželjna usred novih ratovanja velesila na račun tuđih i svojih naroda. Ovdje mogu doprinijeti samo prvome, po meni ključnome čvorištu.

2.1. Demokracija

Svi danas na riječima uznose demokraciju, „vladavinu naroda“. No ključno je pitanje kako je demokracija institucionalizirana, to jest kako joj vlast u praksi dopušta da

djeluje. Ona može biti predstavnička demokracija, demokracija udruživanja ili izravna demokracija.

Predstavnička demokracija je vrsta kojoj je kapitalizam najčešće davao prednost (mada kadgod bi se pobojao da može izgubiti vlast, ona bira apsolutizam ili izravnu diktaturu). U njoj bi ljudi – narod -- trebali vladati putem predstavnika, obično izabranih unutar teritorijalnih okruga. Ona alternativnim timovima i varijantama eksploatacije rada omogućuje da se zamjenjuju bez radikalne promjene, no dopušta određene drugorazredne iako povremeno važne izmjene. Međutim, privatno financiranje izbornih kampanja u višestranačkom sustavu osigurava kapitalističkim interesima da parlament radi za njih.

O asocijacijskoj demokraciji ili demokraciji udruživanja ne govori se danas. U njoj se različite kolektivne organizacije – npr. radnički sindikati, zadruga ili poslovna udruženja – izravno uključuju u vidove političkog odlučivanja, recimo sudjelovanjem u vladinim odborima ili organizacijskim zastupanjem u regulatornim agencijama, itd. Međutim njihov doprinos demokraciji u interesu ljudi – naroda -- ovisi o unutrašnjoj demokraciji samih tih udruženja.

U izravnoj demokraciji građani su izravno uključeni u djelatnosti političkog upravljanja. Jedan od njenih oblika jest plebiscit ili referendum, oruđe za nadopunjavanje slabosti predstavničke odnosno parlamentarne demokracije. No važnije je da narod bude značajno ovlašćen (*empowered*) tako da se *narodnim vijećima* različitih vrsta, ne samo teritorijalnim nego i profesionalnima, daju prave ovlasti i prava sredstva da odlučuju. Taj je posljednji oblik bio temeljni oblik demokracije u Jugoslaviji od 1941. nadalje u obliku lokalnih Narodno-oslobodilačkih odbora. To je bila „revolucionarna demokratska ideja Vijeća“ (Buden 54-55), zajednička svim narodnim ustancima od pradavnih vremena do Sovjeta Trockog i Lenjina -- žalosno kastriranih poslije otprilike 1921. -- i dalje do Mađarske 1956. ili Argentine u 1990-ima. Ona uključuje obavezni mandat i mogućnost opoziva na temelju peticije određenog dijela birača, umanjujući time poprilično izgled moćnih i bogatih da podmiću članove Vijeća nasuprot interesu naroda.

Favoriziranje kako demokracije udruživanja tako i izravne demokracije nasuprot kapitalističkoj predstavničkoj demokraciji prva je pouka iz najbolje tradicije SFRJ-a. *Samoupravljanje je čak i danas naš najdalji horizont.*

2.2. Vladajuća partija naspram radnog naroda

Klasne napetosti i sukobi u SFRJ vrtjele su se dijelom oko stožera sve većeg prisvajanja viška vrijednosti od strane partijske oligarhije, no ovdje ću raspravljati samo o stvarnim

i potencijalnim ulogama Komunističke partije (kako god se ona nazivala) i organiziranoga građanstva.

Vjerovatno je glavna slabost komunizma nakon sovjetske revolucije bila nedijalektičko poricanje nasušne potrebe svakoga društva da otvoreno manifestira i razriješi neizbježne sukobe, koja se obično naziva politikom. Ta je praksa bila dijametralno suprotna Lenjinovom sjajnom horizontu u *Državi i revoluciji*, njegovom smionom i radikalnom vektoru moći odozdo, od masa radnih ljudi, prema gore, koji konačno zahtijeva nestajanje državnog aparata. U toj knjizi Lenjin je pohvalio (s manjim formalnim ogradama) Pannekoekovu formulaciju: “Proletarijat se ne bori samo protiv buržoazije za državnu vlast, nego i protiv vlasti u državi... Proleterska revolucija sastoji se u uništenju državnih instrumenata vlasti, u njihovom rastvaranju u instrumentima vlasti proletarijata.” (prevod moj). No pošto je samog Lenjina od 1918. nadalje najljuća borba za goli opstanak protiv strane intervencije u Građanskom ratu i protiv gladi skrenula ka izgradnji snažnog državnog aparata, njegov se prvobitni horizont danas obično zaboravlja; no on ostaje krajnji horizont idealne komunističke politike izravne demokracije.

Rusija je imala slabu tradiciju pučke demokracije izvan seoske zajednice, i Lenjin ju je potcijenio. No glavnu je ulogu u potpunom zaboravu ovog horizonta odigrao u SSSR-u rastući staljinistički despotizam. U SFRJ razlog je potcjenjivanju pučke vlasti djelomice bio apstraktni utopizam, koji je vjerovao da revolucija zauvijek razrješava sve moguće sukobe, a djelomice precjenjivanje permanentne čistoće vladajuće partije, koje je dovelo do koristoljubivog prijanjanja uz vlast i na kraju do represivnih elita odvojenih od naroda. Bilo je mnogo “politikantstva” u SFRJ -- raspon stavova unutar SKJ bio je veći nego što je danas u svim parlamentarnim partijama na području bivše SFRJ zajedno -- ali se ono po pravilu odvijalo iza zatvorenih vrata, na inicijativu vodećih grupa na vlasti u središtu, a kasnije sve to više i u središtima federalnih republika.

Iskustvo SFRJ-a pokazuje da je „blokiranje društvenog sukoba preludij za katastrofu“ (vidi sjajnog Cortesija, str. 151), naime ovdje: da su kako pritisak grupa građanstva iz cijeloga društva tako i koordinirajuća centralizirana agentura moći nužni za moderno slobodarsko društvo (nemoguće u plutokratskom kapitalizmu). Da bi do tog moglo doći, potrebne su snažne i efikasne garancije za udruživačka i individualna prava; no mada je Lenjin objavio povelju „građanskih sloboda“, ovo je ostala bolna točka boljševičke tradicije. Na počecima SFRJ takve su se grupe njegovale, njima dugujemo recimo omladinske radne akcije, studentski teatar i sav kasniji jugoslavenski film; no kasnije ih je partijska država stalno marginalizirala i povremeno suzbijala — premda manje grubo nego u „sovjetskom bloku“ ili Kini. Okretanje oligarhiji, započeto 1960-ih i intenzivirano nakon neželje da se izvuku pouke iz 1968. i 1971., može se vidjeti u neuspjehu da se samoupravljanje iz osnovnih organizacija rada poopći na sve

razine političkog donošenja odluka, nauštrb buržoaskog parlamentarizma. Stoga je samoupravljanje uvelike postalo prividno i konačno lažno, a ne čimbenik integracije. To je dovelo do potpune ideološke, ekonomske i na kraju političke katastrofe. Ideološki, to je započelo propustom da se prepoznaju i konceptualiziraju novi oblici klasnih napetosti u „socijalističkom“ društvu, koji ne moraju nužno biti radikalno antagonistički ako postoji prava ekonomska demokracija (uključujući planiranje) odozdo na gore kao i odozgo na dolje -- dakle povratna sprega.

3. Kratki zaključci

Kakva je vrst države dakle bila SFRJ? To još valja prodiskutirati. Marx je držao da u socijalizmu, kao prvoj fazi revolucionarne promjene, „uski buržoaski horizont prava“, naime buržoasko zakonodavstvo i raspodjela dobara, još nije prevaziđen; Lenjin je to s odobravanjem prokomentirao. Stoga bih u najboljem slučaju nazvao SFRJ polusocijalističkom državom, naime kompromisom koji je imao dvadesetak uglavnom sretnih, čak i slavni, godina. No i takav je napredak, s antifašizmom, samoupravnim vijećima, stvaranjem veće radničke klase i inteligencije, obuhvatnim školovanjem i zdravstvenom skrbi, te bar horizontom a dijelom i praksom oslobođavanja ravnopravnih jugoslavenskih naroda – a sve to je ključno načeto u AVNOJu -- bio nečuveni za Balkan. Preostaje kao naš poticaj, prisutan u svojoj odsutnosti.

Što je, po meni, nedostajalo u SFRJ? Mnogo toga, ali prije svega uvid da povijest ne prestaje i da je, u uvjetima ubrzavanja moderne tehnologije i ideoloških falsifikata, nužna permanentna kulturna revolucija, stalna kritika i samokritika kao preispitivanje i preinaka komunističkih horizonata. Jedina konstanta koja preostaje kao naš putokaz jest oslobođenje od izrabljivačkog rada i oslobođenje od prerane smrti u ratovima kao i okrnjenim životima pod kapitalizmom.

Bilješka

U citatima sam po potrebi mijenjao padeže. Zahvaljem Krunoslavu Stojakoviću za podstrek i materijale, te njemu i Josipu Jagiću na komentaru, a Lazaru Atanaskoviću, Stefanu Gužvici, Saši Hrnjezu i Mladenu Laziću na primjedbama koje su mnogo pomogle. Ovdje spada i korespondencija s Todorom Kuljićem iz prošlih godina.

Reference

Primarne

[Proglasi KPJ aprila i maja 1941]. https://znaci.org/00001/138_43.pdf

Rezolucija o osnivanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 27. novembar 1942. www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/rezolucija_o_osnivanju_avnoja.html

Deklaracija Drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 29. novembar 1943.: www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/deklaracija_drugog_zasedanja_avnoja.html [na ovom drugom URLu jesu ova tri dokumenta: DEKLARACIJA II ZASEDANJA AVNOJ-a -- ODLUKE AVNOJ-a -- ODLUKE PREDSEDNIŠTVA AVNOJ-a]

Sekundarne

Badiou, Alain. *L'Être et l'Événement*. Seuil, 1988.

Buden, Boris. „Još o komunističkim krvolocima...“. *Prelom* 3.5 (2003): 51-57.

Cortesi, Luigi. *Storia del comunismo*. Manifestolibri, 2010.

Hrženjak, Juraj ur. *Bleiburg i Križni put 1945*. Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2007.

Jurčević, Josip. *Bleiburg: Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*. DIS, 2005

Kuljić, Todor. *Kultura sećanja*. Čigoja, 2006.

Lenjin, V.I. *Država i revolucija*. Kultura, 1947, www.marxists.org/srpshrva/biblioteka/lenjin/1917/09/drzava-revolucija/.

Pavlaković, Vjeron. „Deifying the Defeated.“ *L'Europe en Formation* no. 3 (2010): 125-47, www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2010-3-page-125.htm

Radanović, Milan. *Oslobođenje: Beograd, 1944*. Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2014.

Suvin, Darko. “Looking Backward at and Forward from the Novum”. *The Golden Line* [India] 5.1 (2023): 1-16.

---. “Orwell i 1984. danas“; *UBIQ* br. 25 (2019): 162-87.

---. *Samo jednom se ljubi: Radiografija SFR Jugoslavije 1945.-72., uz hipoteze o početku, kraju i suštini*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 4. izdanje 2023 [2014].